

DJUR, DJURMETAFORER OCH NATUREN I PERIFERIN I FREDRIK BACKMANS *BJÖRNSTAD*

Anna Nygren

Sammendrag

Fredrik Backmans Björnstad-trilogi (2016-2021) handlar om den fiktiva svenska småstaden Björnstad och hur staden påverkas av att en ung tjej våldtas av en av ortens lovande unga hockeytalanger. I artikeln undersöks hur djur och djurmetaforer används för att skapa en berättelse om kollektivitet och periferi. Med hjälp av Deleuzes och Guattaris teorier om djurblivande undersöks hur mänsklighet fram- och omförhandlas genom närheten till naturen. Vidare diskuterar artikeln frågor om det metaforiska kontra det materiella och menar att det inte går att dra en tydlig linje, utan visar hur metaforiska och verkliga kroppar läcker in i varandra.

Nøkkelord

Fredrik Backman, Björnstad, Deleuze & Guattari, «djur-blivande», natur.

Abstract

Fredrik Backman's Beartown trilogy (2016-2021) tells the story of the fictional Swedish peripheral city Beartown and how this city is affected by the rape of a young girl. This article examines how animals and animal metaphors are used to illustrate collectivity and periphery. Using Deleuze's and Guattari's theories of becoming-animal the analysis investigates how humanity is negotiated through the closeness to nature. Further, the article dwells on the question of metaphor versus materiality, and argues that a clear line cannot be drawn, but that the metaphorical and the real are leaking into each other.

Keywords

Fredrik Backman, Björnstad, Deleuze & Guattari, «Becoming-Animal», nature.

Björnar skiter i skogen och alla andra skiter i Björnstad.
VI ÄR BJÖRNARNA, BJÖRNARNA FRÅN BJÖRNSTAD.
(Backman, 2016, 39 och 171)

Innledning

Fredrik Backmans *Björnstad*-trilogi (2016-2021), som består av *Björnstad* (2016), *Vi mot er* (2017) och *Vinnarna* (2021), är romaner om ishockey, våldtäkt och det lilla samhällets kollektiv. Backman har beskyllts för att hans «berättarteknik belastas av ett otyglat bruk av metaforer, upprepningar och påklistrade retoriska figurer» (Jansson, 2017), något som inte hindrat romanen från att bli bästsäljande; Backman skriver i en populärlitterär tradition. Redan

med debuten 2012 blev Backman mycket uppmärksammad, och hans romaner har översatts till en rad språk.¹

Det som är specifikt för *Björnstad* är att romanen undviker att skildra våldtäkt som en händelse mellan offer och förövare, utan tvärtom gestaltas våldtäkten av båda som en samhällsangelägenhet. Ännu mer specifikt är hur Backman använder djur, faktiska och metaforiska, för att berätta om våldet, sexualiteten och kollektivet. *Björnstad* är en roman om den lilla norrländska orten Björnstad, som lever för sitt hockeylag, och vars tillvaro rubbas när juniorlagets stjärna Kevin under en fest våldtar Maya, sportchefens dotter, och hur Maya väljer att polisanmäla, vilket leder till att Kevin stängs av som spelare och laget förlorar årets viktigaste match. Romanen² skildrar ur olika personers perspektiv hur brottet upplevs. Uppföljarna handlar inte lika mycket om våldtäkten, men efterdyningarna av den lever ändå kvar på orten. Djuren och naturen är dock minst lika framträdande här.

I den här artikeln diskuterar jag just hur förekomsten av djur och natur i Backmans romaner är ett sätt att berätta om gemenskapen på en plats.³ Som de inledande citaten visar förekommer djur i relation till social identitet, och citaten är inte enstaka fall utan del av en återkommande tematik. I romanen *Björnstad* och i staden Björnstad finns björnarna som ett centralt tema. Hockeylaget kallas «björnarna». Jag använder Gilles Deleuzes och Félix Guattaris begrepp «djur-blivande», som syftar till ett destabiliserande av normer och är starkt kopplat till kollektivitet, vilket även problemställningen i Backmans romaner är. Jag kommer i min analys undersöka hur just djurblivanden fungerar i *Björnstad* och hur dessa synliggör maktstrukturer och skeenden. Djurblivanden har ingenting med hämning av djur att göra, den sker istället genom att den enskilda blir del av en flock eller allians (Adkins, 141-142). Ändå, menar jag, fungerar bilden av djur och beskrivningen av handlingar som «djuriska», i Backmans fall som ett sätt att knyta samman kollektivet, eller att som enskild person ansluta sig till det.

Dessutom används posthumanistiska invändningar mot Deleuze och Guattaris teorier, som kan ses som allt för metaforiska och abstrakta. I och med detta ifrågasätter jag analysens första del för att på så sätt försöka fånga den dubbelhet som naturen skildras som i romanen. Vidare undersöker jag hur gevär och jakt som fenomen används för att skapa olika typer av relationer mellan människa och natur. Denna analys görs med hjälp av metoden Nature-Culture-Matrix, som synliggör *hur* skildringar av naturen görs och ur vilket perspektiv. Artikeln formulerar en utsaga om hur djuriskhet och mänsklighet skildras i relation till kollektiv och våldtäkt.

Att läsa *Björnstad* i relation till posthumanism, som kan ses som en del av den materiella vändningen (Wikström, 2020), ställer också de frågor på sin spets som berör hur relationen mellan materia, kropp och tal/text ser ut. En posthumanistisk läsning tvingar fram frågor såsom: Hur förhåller sig lagen till kropparna, till olika kroppar? Kan en kropp (mänsklig eller icke-mänsklig) ge samtycke, eller kräver detta tal? Och kan i så fall rösten föra kroppens talan? Jag vill i sammanhanget också undersöka hur några specifika djurmetaforer kan analyseras för att

¹ Fredrik Backman debuterade år 2012 med de två böckerna *En man som heter Ove* och *Saker min son behöver veta om världen*. Sedan dess har han gett ut romanerna *Min mormor hälsar och säger förlåt* (2013), *Britt-Marie var här* (2014), *Björnstad-triologin* och *Folk med ångest* (2019), samt novellerna *Och varje morgon blir vägen hem längre och längre* (2017) och *Ditt livs affär* (2017).

² 2020 gjordes en teve-serie av *Björnstad* för HBO. Även om djur inte är ett tydligt tema i hans övriga verk, finns de där. I exempelvis *En man som heter Ove* får djuren, hundar och katter, utgöra ett slags vardagliga motpoler till det kafkaeskt byråkratiska samhället.

³ Jag har i en annan artikel (Nygren 2022) undersökt liknande tendenser, med delvis samma teoribygge, i Monika Fagerholms *Vem dödade bambi?* (2019). Backmans och Fagerholms verk har flera likheter såväl vad gäller de huvudsakliga tematikerna, som specifika detaljer och motiv. I receptionen av verken befinner de sig dock långt ifrån varandra. I framtiden är min förhoppning att kunna göra en tydligare jämförelse mellan dessa verk.

belysa *explicita*, respektive *implicita* ideologier i texten. Denna artikel arbetar alltså med såväl djuret som materiell och kroppslig agens, och med djuret som språklig metafor. Jag menar att dessa två till synes motsatta sätt att betrakta djuren kompletterar varandra och att båda måste tas i beaktande för att förståelsen av såväl det metaforiska som det reella djuret ska bli så stor som möjligt.⁴

Djurblivande

De teorier jag i det följande främst kommer använda mig av är Deleuzes och Guattaris om djurblivanden och multiplicitet. Blivanden («*becomings*») är Deleuzes och Guattaris term för en komplex och mångtydig företeelse, som bäst förstås genom vad den inte är. Blivanden är motsatsen till stabila identiteter eller tillstånd. Blivandet är ett resultat av kollektivet, «det är [...] en ren mångfald som förändrar elementen – eller som *blir*» (Deleuze & Guattari, 2015, 52). Det kollektiva är alltså avgörande för deras definition av begreppet blivande. Multiplicitet, vilket avser en kollektivitet som inte reduceras till en massa, men som också är något annat än summan av de individer den består av, kommer från Deleuze och Guattaris kritik av psykoanalysens upptagenhet vid den enskilda personen eller varelsen. Det kollektiv som en ort utgör är till viss del ett annat än det kollektiv Deleuze och Guattari beskriver. Samhället kan ses som ett kollektiv som snarare definierar dess invånare utifrån fastslagna roller, medans multipliciteten är det rakt motsatta.

Jag menar dock att dessa typer av kollektiv i *Björnstad* samexisterar. Personerna i romanerna försöker genom kollektivet *bli* samtidigt som kollektivet också hindrar blivandet. Djuren rör sig också mellan de fastslagna identiteterna och det frigörande – liksom mellan de klichéartade metaforerna och det utvidgade agentskapet. Med utgångspunkt i en kritik av Sigmund Freuds psykoanalytiska förståelse av «vargmannen»⁵ läggs här grunden för Deleuze och Guattaris schizoanalys, vilken innebär en analys som inte slutar i en enskild lösning utan följer en rad linjer och därmed resulterar i en aldrig begränsad mängd betydelser. De menar att man aldrig kan vara en varg, utan alltid är en grupp.

Multipliciteten är alltså utgångspunkten för vargflocken, till den typ av grupp som flocken utgör. «By the same token, the pack is an intensive assemblage. To ask how many are in the pack is already the wrong question. The right question is, which intensities circulate through and are captured by the pack?» (Adkins, 39). «Assemblage» innebär i detta sammanhang ett kollektivt element, bestående av en mängd olika delar, i ständig förändring. Blivanden handlar alltså om allianser, och om att bryta mot hegemonier, normer och strukturer. Det handlar om att skapa «flyktlinjer» som möjliggör alternativa levnadssätt. Detta innebär att bli något som inte är en maktposition. «They cannot name what escapes it 'man'. There is no 'becoming-man,' because 'man' is the despotic signifier that organizes all other gender signifiers» (149). Blivanden handlar istället om att inta en minoritetsposition, och därigenom utmana majoriteten.

⁴ Susan McHugh problematiserar fram begreppet agens, som är centralt för posthumanistiska och djurkritiska teorier. Hon pekar på problemen med att agens ibland fått ersätta begreppet subjektivitet, eftersom detta utbyte riskerar att förenkla och förmänskliga det icke-mänskliga. Agens bör istället ses som en kraft bortkopplad från det mänskligt centrerade subjektet. Vidare är det relevant att påpeka att det i en text inte finns någon kroppslighet, eftersom det rör sig om språkliga konstruktioner. Likväl vill jag i det följande använda mig av begreppet «kropp», men notera att det då gäller en textlig kroppslighet.

⁵ Vargmannen, Sergei Pankejev, led av djurfobi och anala problem och behandlades med psykoanalys av Freud som då tolkar hans dröm om vargar som tecken på en barnneuros grundad i att Pankejev bevittnat en sexuell akt. Freuds analys ser vargen (den enskilda) som en symbol för fadern (Gardiner (red.), 1974).

Donna Haraway har kritiserat Deleuzes och Guattaris teori om djurblivande/«Becoming-Animal», och menar att den fantasi om vargflocken som de beskriver inte har någonting med verkliga vargar att göra. Hon uttrycker det som att på ett plan vill hon själv och Deleuze och Guattari detsamma – ett uppvärderande av det icke-mänskliga och ett ifrågasättandet av den mänskliga suveräniteten, ändå bli hon provocerad av hur de tycks förakta det verkliga, vardagliga och vanliga. Haraway myntar istället begreppet medblivande/«Becoming With» för att beskriva sina relationer med framförallt hundar (Haraway, 2008, 27). Kärnan i motsättningarna mellan Haraway och Deleuze och Guattari ligger i uppdelningen mellan vilda och domesticerade djur. Haraway påpekar att Deleuzes och Guattaris filosofi handlar om det sublimes eller abstrakta snarare än det jordnära (28).

Jag uppfattar att grunden till dessa motsättningar ligger i att Deleuze och Guattari fokuserar på att destabilisera det mänskliga *subjektet*, medan Haraway fokuserar på att ifrågasätta det *mänskliga* subjektet. Haraway har också i sin tur kritiserats för att alltför mycket fokusera på domesticerade djur och därmed tysta deras djurvarande eller egenhet till förmån för relationen till människan (MacCormack, 2012). I min analys av *Björnstad* återkommer jag till hur dessa filosofier kompletterar och motsäger varandra. För i dessa romaner finns både vilda och domesticerade djur, här finns flockar och enskilda relationer, här finns kroppar och språkliga metaforer. Det som tilltalar mig hos Deleuzes och Guattaris djurblivanden, är potentialen i det dubbla, det vilda, att vara en öppning mot något nytt och ännu inte tänkt. Teorin har potential att synliggöra komplexiteter och nyanser i kollektiviteten, där maktperspektiv, baserade på klass och kön, interagerar med begär, på sätt som är både befriande och obehagliga. Som läsare lockas jag att följa vildheten, men kan samtidigt bli äcklad av hur lockelsen drabbar mig. Haraways kritik hjälper mig förstå en del av motviljan i mitt ofrivilliga begär. Och motviljan i sig, framstår i sammanhanget också som begärlig.

Björnflocken, de vilda människodjuret

Björnstad är berättelsen om en liten avfolkningsort i norra Sverige, där det mesta centreras kring ortens hockeylag. Här bor Peter, sportchefen som efter att hans NHL-karriär tagit slut flyttat hem till sin födelseort; hans fru Mira, advokaten som prioriterat bort en lysande karriär för familjen; deras barn Maya och Leo; Mayas bästis Ana, med den alkoholiserade pappan; den pensionerade hockeytränaren Sune: lagets stjärna Kevin; hans sidekick Benji; och så Amat, som är snabbast på isen. Ortens lojaliteter sätts på prov när Kevin på en fest våldtar Maya och Peter polisanmäler våldtäkten – med konsekvensen att Kevin avstängd från hockeyn just inför den mest betydande matchen. En stor del av läsoplevelsen utgörs av romanens narrativa stil. Backman använder sig av ett kollektivt vi i berättandet, och adresserar ibland även ett du. Därtill används en rad aforismliknande och närmast klichéartade visdomsord för att berätta om ortens invånare.

Som ovan nämnts, har Backmans berättande beskrivits som «ett otyglat bruk av metaforer, upprepningar och påklustrade retoriska figurer», ett uttryck som i sig är intressant, då det «otyglade» antyder en form av vildhet, medan det «påklustrade» och «upprepande» snarare för tankarna till osjälvständighet. Det är alltså något i Backmans sätt att berätta, som också rör sig kring något i mänsklighetens utkanter – eller i utkanten av en modern idé om ett autonomt och unikt mänskligt subjekt. Genom att låta mig dras med i stilen, kan jag som läsare uppleva en njutning i det klichéartade, populärkulturella, det gemensamma, som nästan känns vulgärt. Och genom att ta denna stil på allvar, vill jag också peka på hur begären till stilen och texten har

beröringspunkter med de begär som också finns i ett destruktivt patriarkat, men också med den queera potentialen i såväl maskulina som feminina intima kollektiv, och dessas närhet till mänsklighetens gränstrakter.

Det djurmotiv jag först vill ta upp är björnarna. Björnstads hockeylag har björnen som symbol och hejarklackens rop lyder: «Vi är björnarna från Björnstad». Detta upprepas genom romanen: «... sjunger 'vi är björnarna! Vi är björnarna! Vi är björnarna, björnarna från BJÖRNSTAD!' [...] bara överkroppar och skanderar 'BJÖRNARNA FRÅN BJÖRNSTAD!'"» (88) och «... vält ut på parkeringen vrålandes 'VI ÄR BJÖRNARNA, VI ÄR BJÖRNARNA, VI ÄR BJÖRNARNA, BJÖRNARNA FRÅN BJÖRNSTAD!'"» (171). Björnarna bildar här en flock, och det som sker i uttalandet av «BJÖRNARNA» är en form av *Becoming-Minority*. Detta eftersom Björnstad utmålas som en perifer ort, i kontrast till storstäderna – vilket syns i det citat som inleder artikeln, «Björnar skiter i skogen och alla andra skiter i Björnstad». Björnarna, hockeyspelarna, hejarklacken och orten, utgör en form av minoritet i förhållande till storstäderna. Därför blir flock-blivandet, björn-blivandet, ett sätt att mobilisera en allians. Björnen hör också till de vilda djur som Haraway menar att Deleuze och Guattari favoriserar. Laget är ett sammanhang där individen försvinner – här är «laget före jaget» ett uttalat motto. Subjektet försvinner i laget och uppgår i en multiplicitet. Skildringen av hockeylaget, och i förlängningen hela orten Björnstad, som en *björnflock*, kan ses som ett exempel på hur Haraways och Deleuze och Guattaris teorier kolliderar. Björnen är inte ett flockdjur. Istället används björnen, genom romankaraktärernas ageranden såväl som berättarens användning av björnliknelser, som ett sätt att beskriva en mänsklig socialitet genom projicering på andra arter, för att därmed skapa ett avstånd mellan *just dessa människor* (laget, och Björnstads invånare) som skilda från andra människor eller ett större mänskligt samhällsbygge. Därmed kan gestaltningen betraktas som minst sagt abstrakt och romantiserande, samt eventuellt ignorant inför faktiska björnars beteende.

Hockeylaget är en punkt av hopp. För samhället och för lagets medlemmar. Här finns utrymme för pojkarna att vara olika. Bobo tillåts vara stor, klumpig och korkad, och han får också vara vän med den lilla Amat – det blir en vänskap som tillåter olikhet. Det visas exempelvis genom att Amat tillåts vara ett «lejon bland björnar» (117). Och även om det från början endast finns pojklag så innebär klubbens omhändertagande karaktär så småningom att flickor också tillåts, baserat på deras talang, vilket observeras av berättaren genom björnen. Det sägs om fyraåriga Alicia, som just lärt sig något om hockey, hockey som ska rädda henne från hennes destruktiva familj, att «flickan kanske sover djupt inatt. Men björnen i henne har just vaknat» (257).

Hockeylagets blivande, dess flockkaraktär, möjliggör, menar jag, våldtäkten av Maya. Deleuze och Guattari skriver att «wherever there is a multiplicity, you will also find an exceptional individual, and it is with that individual that an alliance must be made in order to become-animal» (Deleuze & Guattari, 243). Och Adkins summerar det som att «the wolf pack has its alpha-male» (145). Detta uppfattar jag som något motsägelsefullt – är inte syftet med blivandet att hitta ett annat sätt att förstå tillvaron än genom ett mänskligt subjekt? Haraway menar att Deleuzes och Guattaris teori i grunden är misogyn (Haraway, 29). Det blivande som sker i *Björnstad* kan också det kallas misogynt. Det är en flock av män – men är det ett mansblivande (vilket per definition är omöjligt)? Det Backman delvis gör i *Björnstad* är att ifrågasätta manliga kulturella uttryck, genom att kalla dem djuriska – vilket påminner om hur djurmetaforer ofta används i beskrivningar och karaktäriseringar av brottslingar (Olson, 2013). Men det är inte enkelt, för Backman skildrar laget som både problematiskt och radikalt. Detta går i linje med hur Deleuze och Guattari påpekar att man aldrig vet vartåt flyktlinjen går, den är inte garanterad

godhet. Detta aktualiserar också frågan om ansvar: Förväntas individen fortfarande ta ansvar för sitt agerande när den uppgår i ett blivande?

Hejarklacken som skanderar «VI ÄR BJÖRNARNA FRÅN BJÖRNSTAD» ställs i *Vi mot er*, efter våldtäkten och efter att Benji avslöjats som homosexuell, mot Heds (grannortens) klacks «HOROR BÖGAR VÅLDTÄKTSMÄN» (397). Det innebär att djurblivandet ställs mot dessa komplexa och skambelagda sexualitetsdiskurser. Djuren framstår som en motpol, både mot våldtäkten, det brottsliga, mot det femininiserade, bögarna och hororna. Hejarklackens rop blir en talakt, såsom John Searle menar att språket kan användas för att genom yttranden förändra världen så att den motsvarar innehållet i yttrandena (Searle, 1992).

Björnen hos Backman kan vara en hockeyspelare, men en hockeyspelare är bara hockeyspelare i sin kontext, utan laget är hen ensam. Björnen är ett djur som skrämmer, som kan få en människa att känna sig oskyddad och hotad. Backman använder björnmetaforen för att visa på något djuriskt inuti människan, en djuriskhet som hör samman med hockeyn (hockeyklubban) och med kollektivet. Björnen tycks alltså vara en kraft och en riktning mot det kollektiva. Hockeyn är motsägelsefull i det att den har regler, men samtidigt framstår som laglös. Backmans retoriska figurer handlar ofta om uttryck för vad som ses som mänskligt, och hur det kan förhålla sig till det vilda. Det är när människan inte längre är människa som hen gör ont, som hen förlorar sitt värde. Men människan är också den art som skadar. För Ana är det tydligt: «Hon släpper hundarna under lamporna, låter dem leka. Det hjälper alltid. Träden och djuren, de låter henne aldrig ha ont» (253). Explicit tycks alltså Backman skriva en text som ifrågasätter vad en människa är, vad hen kan göra. Men genom sina formuleringar reproducerar han ändå implicit idéer om brottslingen som djur, om det vilda som både farligt och lockande, som en kraft.

Jag vill avsluta detta avsnitt med att radikalt ifrågasätta det. Kan Deleuzes och Guattaris teorier användas på detta sätt, eller är det att göra våld på deras berättelse om kollektivets kraft? Jag har redan uppmärksammat hur hockeylaget, som ligger till grund för hela ortens kollektiv kan förstås som ett annat än den flock Deleuze och Guattari beskriver. Ändå vill jag peka på det i deras texter som menar att man aldrig kan veta vart flyktlinjen för en, man kan inte veta om den är «av godo». Och som Haraway påpekar, det finns i deras optimism något av inbyggt patriarkat. Backmans roman pekar på en osäkerhet, en kraft som gör samhället farligt. Ett sammanhang som frigör och förstör. Jag menar att det centrala är detta dubbla, och att djuren, närheten och avståndet till djuren, konkretiserar dubbelheten.

Hundarna som alternativa begärsstrategier

Om björnarna i *Björnstad* fungerar som en gestaltning av en maskulin socialitet, som delvis vänder sig bort från en etablerad samhällsstruktur, har hundarna en funktion i romanen som ett alternativ till björnarna. Hunden är det djur som Haraway skriver om i *The Companion Species Manifesto* (2003) och *When Species Meet* (2007). Det är de djur hon föredrar att teoretisera kring, dem som ligger henne nära – till skillnad från de vilda djur som Deleuze och Guattari använder. Den nära relationen till hunden placerar den i ett gränsland mellan det vilda och det civiliserade. I *Björnstad* fungerar relationen till hundarna som ett alternativ till de destruktiva relationer som det mellanmänniska producerar:

Utåt skogen, västerut, finns en bilverkstad och längre in bland träden har Benjis äldsta syster en kennel. Hon föder upp hundar för jakt och för vakt. Ingen häromkring frågar efter de för sällskap längre. (98)

Flickan [Ana] går genom köket till förrådet, jakthundarna möter henne med kalla nosar och varma hjärtan. Hon gör som hon gjorde tusen gånger i sin barndom när huset luktade sprit och föräldrarna skrek på varandra. Hon sover hos djuren. För djuren har aldrig gjort henne illa. (416)

Hon släpper hundarna under lamporna, låter dem leka. Det hjälper alltid. Träden och djuren, de låter henne aldrig ha ont. (504)

När bilen försvunnit smyger Ana in i huset och väcker hundarna, tar med dem så långt ut i skogen hon kan. Där sitter hon med ansiktet begravt i deras päls och gråter förtvivlat. De andas i hennes nacke, slickar henne på örat, buffar henne med nosen. Aldrig ska hon begripa hur det kan finnas folk som föredrar människor framför djur. (609)

Samtidigt som hundarnas roll i samhället beskrivs som relativt fastslagen – de ska användas för jakt och vakt – låter de faktiska hundarna inte begränsa sig. Hundarna har funktion och nytta, i den civilisation som *Björnstad* skildrar – en civilisation som ligger i gränstrakten till det vilda – där just nyttan och funktionen, jakt och vakt, markerar att det inte är en urban civilisation. Men hundarna framstår också som alternativ, på det sättet bär de ett slags oskuld – som samtidigt genom sin intimitet, har potential till ett fysisk begär (huruvida det ska tolkas som snävt sexuellt är kanske tveksamt, men öppningar finns).

Som citaten ovan visar är de faktiska hundarna främst knutna till flickor och kvinnor – det är Benjis syster som äger kenneln, det är Ana som söker tröst hos hundarna. Den metonymiska relationen till hunden är alltså feminint kodad. Den metaforiska rör sig istället mot det manliga eller pojkkaktiga:

Ni hockeypojkar är som hundarna. Det enda man behöver ge er för att ni ska göra något dumt är ett tillfälle. Det enda man behöver ge er för att ni ska göra något bra är en anledning. (429)

De bästa hockeyspelarna är som de bästa jakthundarna. De är födda egoister, de kommer alltid jaga för sin egen skull. Så du måste föda dem och träna dem och älska dem, tills de börjar jaga för din skull också. (473)

Här skapas en glidning mellan de olika typerna av relationer – språkliga och fysiska. Det fysiska, som liknar de relationer Björck undersöker, ger en form av betydelse: det är närheten, som innebär ett delat lidande, och en möjlig tröst. Det språkliga relaterar snarare till det djuriska som en form av brottsmetafor – även om det inte är konkreta brott som hundmetaforen knyts till, är hockeylaget som plats och sammanhang präglad av våldsamma och potentiellt olagliga, hunden i detta sammanhang framställs som en osjälvständig individ som egentligen saknar moralisk eller etisk kompass. Denna brist – som i relationen till Ana framstår som en oskuld, blir i förhållande till laget istället en risk. På detta sätt funkar både de metonymiska och metaforiska djurrelationerna i en strikt könad kontext.

Genom björnarnas respektive hundarnas olika funktioner i *Björnstad*, läser jag en spänning mellan Deleuze och Guattaris djurblivande och Haraways med-varande. Björnarna kan sägas följa den linje bort från mänsklighet som Deleuze och Guattari beskriver – ett resonemang som visserligen kan kompliceras och ifrågasättas, eftersom den typ av konflikt som gestaltas, mellan centrum och periferi, mellan klasser och kön, också kan förstås som ett sätt att *göra* mänsklig civilisation genom att motsätta sig en specifik form av samhällsstruktur. Hundarnas roll

gestaltar istället en fysisk, vardaglig och praktisk relation mellan människa och en icke-mänsklig art. På så sätt bygger motiven i Backmans roman upp en fiktion som kan läsas som en gestaltning av de olika teoriernas ingång till naturen och andra arter.

Geväret som en porös och våldsam gräns mellan natur och kultur

Dubbelheten manifesteras också i gevärsmotivet i *Björnstad*. Geväret framställs i romanen som ett ting som markerar och samtidigt överlappar gränsen mellan natur och civilisation – återigen är dubbelheten det centrala. Analysen görs med hjälp av metoden Nature-Culture-Matrix, en modell som innebär att skildringen av naturen i en text kan befinna sig på spektrumet hyllande kontra problematiserande, respektive antropocentrisk kontra ekocentrisk (Goga et al., 2018, 12). *Björnstad* utspelar sig i en liten ort, där jakt framställs som en del av vardagen. Geväret används för att jaga. Ana, en tonårstjej, lär sig som barn att skjuta av sin ensamstående pappa. Hon blir en av ortens bästa jägare. Benji, tonårspojke, hade en pappa som var jägare, men en dag sköt han sig själv och hans döda kropp hittades i skogen av Benjis syster. Naturen kring orten Björnstad beskrivs som dödlig: «Skogen, isen, sjön, kylan, den här stan erbjuder tusen sätt att dö en naturlig död» (Backman, 377).

Naturen är alltså något som är en fara för människorna, och därmed det samhälle de utgör, på den problematiska delen av spektrumet. Men människorna är ännu mer en fara för sig själva, som Anas pappa, som «[t]ar hagelgeväret och går rakt ut i mörkret med ett ännu större mörker inom sig» (903) – vilket tillspetsat kan läsas som att naturen snarare hjälper människan att fullfölja den dödslängtan hen redan bär i sig, alltså komplext nog på den hyllande delen av spektrat. Människan som natur, som en art av många, blir därmed en fara för människan som kultur, som den civilisation den levande människan skapar och återskapar.

Björnstad använder sig av vildheten som trop för att skildra en natur som tar sig in i och präglar den mänskliga kulturen. Staden Björnstad ligger närmare naturen än kulturen, och de kollektiv som skildras, liksom våldtäkten som berättelsen cirkulerar kring, ligger också nära naturen. Jag läser gevärsmotivet som ett gränsland mellan naturen och kulturen. Det är ett verktyg som skapats av civilisationen, för att bli ett verktyg i det ociviliserade, och slutligen blir det ett medel för att förstöra civilisationen.

Ana, med sin kunskap om gevären och om skogen, är på ett sätt verkligen ett «child of nature»:

On the vertical axis the celebrating position implies an idea of the ‘pure child’ or ‘child of nature’ as a key figure in the cultural and pedagogical tradition, based primarily on Rousseau. (Goga et al., 12)

Ana känner sig främmande i staden, det är när hon är i naturen som hon kan vara sig själv – men detta gör henne inte till ett «pure child», i och med att hon är långtifrån oskyldig, hon kan också skada, både djur, saker och människor. Gevärsmotivet i *Björnstad* komplicerar därmed the Nature-Culture-Matrix. Det dystopiska draget i *Björnstad* visar en obehaglig natur, i vilken en ännu obehagligare civilisation vuxit fram. Samtidigt uttrycks trots det brutala tilltalet en stark kärlek till den här platsen. Ortens stolthet, hockeylaget, signalerar genom sitt namn en närhet till naturen, och särskilt till den för människor farliga delen av naturen.

Jag menar att geväret och hockeyn är två exempel på samma fenomen: en kulturell artefakt som knyter människan till naturen. När Ana har geväret, kommer hon närmare naturen, liksom hockeyklubbarna förvandlar pojkarna till Björnarna.

Utveckling av djur och natur i uppföljarna

Uppföljarna till *Björnstad*, *Vi mot er* (2017) och *Vinnarna* (2021), är mindre centrerade kring våldtäkten – vilket ger utrymme för en djupare beskrivning av staden och dess relation till naturen. *Vi mot er* tematiserar, som titeln antyder, vilka som kan rymmas i ett «vi» och hur detta vi positioneras mot ett «er». Vi:et används flitigt som retoriskt och narrativt grepp av Backman. Romanen inleds med en retorisk fråga: «Har du sett en stad falla? Vår gjorde det. [...] Vi är ett litet samhälle i skogen». Här placeras vi:et i staden, men kontrasteras mot läsaren som tilltalas som «du». Vi:et *har* en stad, men *är* ett litet samhälle i skogen. Vi:et tycks cirkulera mellan att vara invånarna, deras själ, och platsen, den fysiska.

Ni/dom («er») tydliggörs efterhand som grannstaden Hed, och *Vi mot er* rör sig kring en konflikt mellan de två orterna. Båda har ett hockeylag, och konflikten rör sig mellan hockeyplanen och andra arenor. För att tydliggöra de olika lagens position har båda fått djurarter som symboler; Björnstad har björnen, Hed har tjuren. Det är symptomatiskt att Björnstads djur är ett vilt djur – Björnstad beskrivs som nära naturen – medan Heds djur är ett tamdjur som ofta betraktas som farligt. I detta läser jag hur konflikten mellan städerna blir en bild för hur Hed, genom att beskrivas som en farligt domesticerad plats, ställs mot Björnstad, som genom att beskrivas som vild och människans fiende, också gestaltar konflikter såväl mellan kultur och natur, som inom den mänskliga civilisationen, och mellan olika sätt för städer att förhålla sig till samhällsstrukturen. Hed kan läsas som en perifer ort som kapitulerat inför civilisationens centrum, en form av förrädare, medan Björnstad ses (och ser sig) som en mer «sann» motståndare, en *underdog*.

I *Vinnarna* flyttas fokus från djuren till skogen, växterna och klimatet. Naturen får en större roll genom att romanen skildrar naturkatastrofer såsom stormar och bränder. Romanen förhåller sig romantiskt-dystopiskt till skogen och naturen: «Snart kommer Maya sjunga sånger om oss, vi som har nära till vildmarken utåt och inåt» (2021, 19). Och: «Naturen omkring oss blir oberäknelig och aggressiv, hundarna och jägarna känner det först, snart alla andra också» (20). Richard P. Hiskes argumenterar för «a human rights argument for environmental entitlement», med vilket han menar att det finns utrymme att återropa mänskliga rättigheter som ett argument för att stärka idén om miljön som en skyddsvärd plats. Hiskes beskriver det som «environmental justice across generations», eftersom det handlar om att för kommande generationer skapa och upprätthålla en miljömässig rättvisa och hindra att våld begås mot naturen (2006, 7; 81).

I *Vinnarna* framställs människans rättigheter som direkta resultat av skogens tillstånd. Människorna i Björnstad har starka relationer till skogen och naturen – relationer som är både politiska och känslomässiga. Exempelvis säger karaktären Johnny om skogsbränderna (som kan förstås som resultat av miljöförstöring och klimatförändring) att: «Alla bränder är mina bränder» (31). Han tar alltså det politiska på ett personligt plan – samtidigt som formuleringen också kan ses som ett exempel på just det «otyglade» metaforanvändandet; branden är en faktisk brand, men branden är också en bild för kamp, hot och förstörelse. Gränsen mellan det abstrakta och det konkreta finns därmed inbyggt också i romankaraktärernas egna språkbruk och sätt att uttrycka sin roll i världen.

Skogen skildras också som en plats för såväl personlig utveckling och möjlighet till liv för de enskilda människorna, som för respekt inför det okända. «Skogen var hennes [Anas] lekplats och skola, han lärde henne allt om vilda varelser och de osynliga krafterna i jorden och luften» (36). Samtidigt finns en komplex berättelse om motstånd och alliering. Stundtals beskrivs

naturen som antagonist: «Men han är ingen superhjälte, han är lika maktlös inför sin tillvaro som staden han bor i är inför naturen» (64). Andra stunder flödar texten över av lokalpatriotism; «till och med älgarna är lata söderut», och naturen blir ett sätt att skapa en bild av nationen och den del av nationen som är starkast knuten till den specifika, lilla platsen. Det synliggörs också genom hur det finns ett slags stolthet i att vara den plats som «alla skiter i». Här beskrivs «vargen som endast *finns* om den rapporteras in till myndigheterna» (103). Narrativet om orten upprepas och upprepas, som om landsbygden måste berättas. Björnstad beskrivs som en ociviliserad stad, en stad som präglas av våld, och en nostalgi kring våldet. Civilisationen och samhället förklaras också *genom* naturen och i jämförelser med denna, liksom människorna förstås genom djuren, som i det följande: «De flesta vet inte om de innerst inne är ett flyktdjur eller jaktdjur, har aldrig ens tänkt tanken. / Jag har bara varit människa för länge» (410).

Ordet människa förekommer konstant, men denna närmast tvångsmässiga repetition av ordet bidrar snarare till att skapa känslan av att mänskligheten är något en måste kämpa för att upprätthålla. Hockeyn, sporten, framstår som närmare naturen än människorna. Den är samtidigt en kamp *mot* och *för* kroppen. Och människorna förstås genom naturmetaforer. Som när Amat jämförs med lupiner – de «konkurrerar ut lokala växter. De är som du. Du växte också upp i diket och ingen kan stoppa dig heller» (495). Här går användningen av metaforer hand i hand med jordbrukspolitikerna.

Romanen, och hela triologin avslutas med en mening som sammanför människa och djur, och som visar hur staden är knuten till identiteten, folket är starkare knutna till staden än till mänskligheten: «För det är hon som är björnen. Björnen från Björnstad».

Sammanfattning: Begärsmönster i mänsklighetens gränstrakter

Jag har i denna text undersökt hur Backmans *Björnstad*-trilogi använder sig av olika djur för att berätta om kollektiv och om våldtäkt. Genom en analys av björnar och hundar som djur och djurmetaforer, liksom geväret som ett föremål mellan natur och kultur, har jag visat hur Backman skapar en berättelse som definierar och omdefinierar människan och hennes relation till naturen, det vill säga människan som samtidigt del av naturen och motsats till den.

Paul Ricoeur menar att metaforens hem, inte ligger i namnet, beteckningen, meningen, formuleringen eller ens diskursen, utan i verbet *vara*. Det metaforiska *är* innebär för Ricoeur både «är inte» och «är som», vilket gör det möjligt att tala om en metaforisk sanning, men en sanning i en intensiv och utvidgad mening (2003, 6; 302). Denna dubbelhet skapar både osäkerhet och intensitet, och det är en sådan dubbelhet som präglar min läsning av *Björnstad*. Genom ett vilt, «otyglat» metaforiskt språk, framskrivs människan som både naturens raka motsats och del i den. Som läsare tillåts jag *se något*, även om jag inte kan sätta fingret på exakt *vad* det är jag ser.

Jag har använt begreppet «metafor», trots att Deleuze och Guattari vänder sig emot det. Det är kanske en slapphet i begreppsanvändningen, som riskerar att ta bort vissa poänger. Likväl ser jag en styrka i att sammanföra Ricoeurs tanke om metaforens dubbelhet, cirkulerandet kring att *vara*, att *inte vara*, att *vara som*, med Deleuze och Guattaris *blivande*, som bygger på idén att allt fast och orörligt måste förkastas, och där tänkandet i sig är med och skapar världen, och aldrig kan stå utanför den (Colebrook, 2010, ix; xxii). Jag ser också en relevans i att använda termer som är begreppsmässigt glidande i ett vardagssammanhang – då Backmans romaner beskrivs som metafortyngda, vill jag bejaka ordet och se vart användandet av det kan föra analysen, och upplevelsen.

En liknande tvetydighet och dubbelhet som uppstår språkligt genom metaforen, kan sägas präglade Haraways begrepp «entangled». Detta syftar till hur människor och mänsklighet relaterar till det icke-mänskliga på ett intrasslat sätt, en handling kan inte separeras från andra handlingar, en kropp kan inte åtskiljas från andra kroppar. Vilket i Haraways fokus på det som skulle kunna kallas en vardagens etik, innebär att tydliga gränsdragningar mellan riktiga och felaktiga, bra och dåliga, handlingar och politiska ståndpunkter aldrig kan göras. En tvärsäkerhet blir omöjlig (Haraway, 2016). Också denna problematik genomsyrar min läsning av *Björnstad* – ibland via textens explicita formulering av problem, ibland genom min läsarblicks kritiska granskning. Och det är genom att aktivera dubbelheten på både det metaforiska, språkliga, abstrakta, och det fysiska, kroppsliga, vardagliga planet, som läsningen av *Björnstad* öppnar för att dessa plan, eller möjligtvis plataer, både sammansmälter och rör sig bort från varandra.

Våldtäkten är en makthandling. Björck diskuterar i *Zooësis* hur det i feministisk teori etablerade uttrycket «the male gaze» kan få en djurkritisk motsvarighet i «the human gaze». I *Björnstad* väljer Ana hundarnas sällskap framför människornas, eftersom hundarna inte gör henne besviken. Anas närhet till hundarna ligger också i närheten av, fungerar som en metonym för, relationen till Maya, den enda säkra relationen, och blir därmed knuten till ett potentiellt lesbiskt begär. Jag menar att närheten till djuren, framförallt hundarna i *Björnstad*, fungerar som en flyktlinje. Alliansen med hundarna blir ett alternativ till mänskliga relationer. Ordet «mänsklig» eller «människa» förekommer frekvent i Backmans romaner. Mänskligheten står i relation till våldtäkten. Det är människor som våldtar, och viljan att välja djur framför människor antyder en motvilja mot den typ av mänsklighet som har sin grund i en hegemonisk civilisation, en civilisation som bygger på våld och ägande. Explicit framskrivs en ondskefull och våldsam mänsklighet, men gräver man djupare finner jag ändå att det är *vissa* människor som våldtar. Dessa människor tycks knappt förtjäna att kallas människor, om man utgår från en idé om att mänskligheten så som den bör vara, är likställd med en moraliskt högstående position.

Deleuze och Guattari använder begreppet flyktlinje. Fredrika Spindler menar att

[å] ena sidan producerar flyktlinjen mening, oavsett om det är konstruktiv, positiv mening eller ej, just för att den sveper bort all tidigare mening. Å andra sidan måste dess värde mätas i förhållande till vad den ännu förmår generera, omvandla eller förvandla: en brusten kropp eller hjärna är inte längre meningsfull, och inte heller ett liv förstört av alkohol. Flyktlinjen måste vägas på en nietscheansk våg, ett instrument som gör det möjligt att avgöra vilken natur de krafter har som är i spel. (Spindler, 2013, 192-193)

Denna nyansering av flyktlinjen och frågan om den är produktiv eller inte hör på många sätt samman med det djurbliande som ligger i närheten av våldtäkten. Att bli minoritet, genom att bli björn, blir en destruktiv kraft. Att som kvinna och flicka söka sig till djuren – är detta meningsfullt? Jag ser riktningen hos Ana, bort från människorna, mot hundarna, liksom Emmys riktning mot djuren, som en offrets flykt till de i underläge allierade. Detta blir, menar jag, ett sätt att göra det obegripliga, våldtäkten, meningsfull(are). Det blir en händelse som har mening, men inte en positiv sådan. Och framförallt skapar det en fråga hos läsaren såväl som hos de fiktiva gestalterna, om vad som är meningsfullt, hur en flykt kan bli en flyktlinje, vad riktningen innebär för den riktade.

Hur förhåller sig lagen till kropparna, till olika kroppar? Lagen, menar jag, skildras i *Björnstad* som otillräcklig, den bygger på möjligheten för våldtäkt, bygger på att olika kroppar framstår som skyddsbehövande och möjliga ägodelar. Detta likställer den våldtäktsutsatta

kroppen med djuret, djuret som i en mänsklig kontext alltid är utsatt och i underläge – även när djuret rent fysiskt kan döda människan. *Björnstad* berättar om björnen som ett ensamt flockdjur, en farlig varelse som ändå måste underkastas mänsklig lag. Kan en kropp (mänsklig eller icke-mänsklig) ge samtycke, eller kräver detta tal? Och kan i så fall rösten föra kroppens talan? Jag läser *Björnstad* som berättelser om hur det logiska brister. Lagarna brister, mänskligheten brister, och läcker ut i en svårdefinierad otillräcklighet, där det icke-mänskliga fungerar som både ett flyktförsök och ett risktagande.

Genom att använda Deleuze och Guattaris filosofier kan jag också som läsare, förstå varför romanen, i sin egenskap av fiktiv text med retoriska, filosofiska anspråk, fungerar som en öppning in i värld och en tanke om världen. Deleuze och Guattari menar att, oavsett författaren eller konstnärens tillvägagångssätt, är konstens syfte att «utvinna block av förmimmelser», och i detta nå affekterna, vilka är «människans icke mänskliga blivanden» (Deleuze & Guattari, 2024, 197-204). I *Björnstad*, i läsningen och texten, uppstår en känsla, den blir, och den är i blivande, fortsätter bli och fortsätter göra. Det är en berusande känsla som låter läsaren drabbas av ett ociviliserat kollektiv – som samtidigt blir till genom ett blivande och en riktning bort från det det aldrig tillhört. Samtidigt, är detta blivande präglad av en våldsamhet, där endast den som redan besitter ett våldskapital egentligen har tillgång till det kollektiva och dess möjligheter. Den dubbelhet som Backmans roman både *skrivs i* och *skriver fram* präglas därmed av ett begär efter en kroppslighet, en sexualitet, en gemenskap, som är både våldsam och ömsint, inkluderande och exkluderande, villkorad och gränslös.

Jag har försökt att genom Deleuze och Guattaris komplexa tänkande om och i världen synliggöra min upplevelse av läsningen. Och samtidigt, genom bland annat Haraways kritik av djurblivandet riktning bort från den faktiska djurrelationen, visa på riskerna med en sådan förståelse. Kanske är min slutsats, att en läsning av *Björnstad* kräver både en förståelse eller ett försök till förståelse, och en anti-förståelse och försök att av-förstå?

Litteratur

- Adkins, Brent. 2015. *Deleuze and Guattari's A Thousand Plateaus. A Critical Introduction and Guide*. Edinburgh University Press.
- Backman, Fredrik. 2016 (e-bok). *Björnstad*. Bokförlaget Forum.
- Backman, Fredrik. 2017 (e-bok). *Vi mot er*. Bokförlaget Forum.
- Backman, Fredrik. 2021 (e-bok). *Vinnarna*. Bokförlaget Forum.
- Björck, Amelie. 2019. *Zooësis. Om kulturella gestaltningar av lantbruksdjurens tid och liv*. Göteborg: Glänta.
- Colebrook, Claire. *Gilles Deleuze*. 2010 (1999). *En introduktion*. Övers. Victor Andreasson & Mikael Müller. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix. 2015 (1980). *Tusen platåer. Kapitalism och schizofreni*. Över. Gunnar Holmbäck & Sven-Olov Wallenstein. Hägersten: TankeKraft Förlag.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix. 2024 (1991). *Vad är filosofi?* Övers. Rikard Johansson, Fredrika Spindler & Sven-Olov Wallenstein. Göteborg: Glänta.
- Gardiner, Muriel (red.). 1974. *Vargmannen. Freuds mest berömda fall*. Stockholm: Prisma.
- Goga, Nina et al. 2018. *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures: Nordic Dialogues*. Palgrave Macmillan.

- Haraway, Donna. 2008. *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Haraway, Donna. 2016. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press.
- Hiskes, Richard P. (2006:7). «Environmental Human Rights and Intergenerational Justice». I: *Human Rights Review*.
- Jansson, Henrik. *Hufvudstadsbladet*. 29.1.2017.
- MacCormack, Patricia. 2012. *Posthuman Ethics: Embodiment and Cultural Theory*, London: Routledge.
- McHugh, Susan. 2011. *Animal Stories: Narrating across Species Lines*. University of Minnesota Press.
- Nygren, Anna. 2022. «Hundar, kaniner, rådjur: Kollektiv och djur(metaforer) i relation till våldtäkt i Monika Fagerholms *Vem dödade bambi?*» I: *Historiska och litteraturhistoriska studier*, 97, 43–69. <https://doi.org/10.30667/hls.112109>
- Olson, Greta. 2013. *Criminals as Animals from Shakespeare to Lombroso*. Boston: De Gruyter.
- Ricoeur, Paul. 2003 (1975). *The Rule of Metaphor*. Över. till engelska Robert Czerny, Kathleen McLaughlin & John Costello. London & New York: Routledge.
- Spindler, Fredrika. 2013. *Deleuze. Tänkande och blivande*. Glänta produktion.